

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

з теми:

**«ЛОГОПЕДИЧНИЙ СУПРОВІД ДИТИНИ З ОСОБЛИВИМИ
ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ»**

Виконала здобувачка 2 курсу групи SoL1-M22z
ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.01 Логопедія

Ольга ГАЙДУК

Науковий керівник:

Світлана ФЕДОРЕНКО,

доктор педагогічних наук, професор

Рецензент:

Оксана ГНОЄВСЬКА,

кандидат педагогічних наук,

доцент

Кам'янець-Подільський – 2023

ЗМІСТ

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПИТАННЯ ЛОГОПЕДИЧНОГО СУПРОВОДУ ДИТИНИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ.....	8
1.1. Сучасні підходи до супроводу дитини в умовах інклюзивного навчання.....	8
1.2. Логопедичний супровід дитини в умовах інклюзивного навчання...20	20
Висновки до першого розділу.....	29
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛОГОПЕДИЧНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ ІЗ ООП В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ.....	31
2.1. Теоретико-методологічні засади дослідження.....	31
2.2. Методика констатувального етапу дослідження.....	36
2.3. Аналіз результатів дослідження	45
2.4. Рекомендації до організації логопедичного супроводу дітей із ООП в умовах інклюзивного навчання	53
Висновки до другого розділу.....	57
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	61

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

ООП – особливі освітні потреби

ІРЦ – інклюзивно-ресурсний центр

ЗНМ – загальний недорозвиток мовлення

РАС – розлад аутистичного спектра

ІПР – індивідуальний план розвитку

ВСТУП

Актуальність теми. У статті 53 Конституції України, законах «Про освіту», «Про основи соціальної захищеності інвалідів України», «Про охорону дитинства» засвідчено право інтеграції дітей з особливостями розвитку та створення для них відповідних соціально-економічних умов.

Сьогодні, коли відбувається широкомасштабне вторгнення в Україну, як ніколи, збереження життя і здоров'я кожної дитини набуває важливого державного значення, вирішення якої відповідає пріоритетам державної політики відповідно до Закону України «Про охорону дитинства».

В умовах реформування сучасної української освіти, яка здійснюється з метою рівного доступу кожної дитини до якісної шкільної освіти, зростає потреба навчання дітей з особливими освітніми потребами, що має на меті найбільш повне їх залучення до життя суспільства і становлення їх як повноцінних суб'єктів, а також всебічний розвиток особистості.

Завдяки реформуванню сучасної української освіти у дітей з особливими освітніми потребами (ООП) з'явилась можливість вчитись в школі зі своїми однолітками. Інклюзивна освіта має правило – усі діти рівні, вони цінні та є членами суспільства.

Доступ до освіти дітей з особливими освітніми потребами передбачає забезпечення умов для їх підтримки у процесі здобуття освіти, а це, в свою чергу, вимагає комплексного підходу для задоволення їхніх потреб та потреб сім'ї шляхом надання необхідних послуг.

Створення відповідної бази для корекційної допомоги є надзвичайно важливим аспектом інклюзивної освіти. Для забезпечення успішного процесу навчання та розвитку учнів з особливими освітніми потребами необхідно мати належне обладнання та ресурси, що сприяють їхньому включенню в освітній процес. До основних компонентів бази для корекційної допомоги відносяться: програми і методики, підручники та навчальні матеріали, спеціальне обладнання та технології, діагностичні та консультативні послуги. Це, в свою

чергу, передбачає створення у закладі загальної середньої освіти постійного психолого-педагогічного (зокрема й логопедичного) супроводу для дітей з особливими освітніми потребами.

Тому все більше актуальності набуває питання розробки системи корекційно-логопедичного супроводу дітей з особливими освітніми потребами.

Проблема логопедичного супроводу дітей із особливими освітніми потребами представлена в роботах таких вчених, як Н.В.Базима, Н.С.Гаврилова, О.В.Гаяш, О.Б.Качуровська, В.А.Кисличенко, Ю.В.Коломієць, С.Ю.Конопляста, І.В.Мартиненко, С.П.Миронова, Ю.В.Рібцун та ін.

Питання взаємодії батьків дітей з порушенням мовлення та вчителя-логопеда вченими розглядається як ключове у системі супроводу дитини. Важливо зазначити, що лише в умовах тісної взаємодії педагогів закладу освіти та спеціалістів команди супроводу: вчителів-дефектологів, вчителів-логопедів, психологів, тобто тих фахівців, чия професійна діяльність забезпечує проведення логопедичної, психологічної, педагогічної, соціальної корекції можлива ефективна організація соціально-освітньої допомоги.

Відхилення в розвитку мовлення позначаються на формуванні всього психічного життя дитини. Труднощі спілкування стають на заваді повноцінної взаємодії не тільки з однолітками, а й з педагогами, що в свою чергу негативно позначається як на мотивації навчальної діяльності, так і на розвитку особистості загалом. Саме логопедичний супровід дитини в освітньому процесі зможе вирішити дану проблему та допомогти дитині.

Актуальність проблеми та потреба у її розробці в практичному аспекті визначили вибір теми дослідження: **«Логопедичний супровід дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання».**

Об'єкт дослідження – процес супроводу дитини з особливими освітніми потребами.

Предмет дослідження – особливості логопедичного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти.

Мета дослідження – проаналізувати особливості логопедичного супроводу дітей з ООП в умовах інклюзивного навчання, визначити та обґрунтувати організаційно-педагогічні умови надання корекційно-логопедичної допомоги дітям з ООП в умовах інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти.

Виходячи з мети окреслено наступні **завдання дослідження**:

1. Здійснити аналіз загальної та спеціальної методичної, психолого-педагогічної, дидактичної та логопедичної літератури з проблеми дослідження.
2. Вивчити стан логопедичного супроводу дітей із особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання.
3. Визначити організаційно-педагогічні умови здійснення логопедичного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання.

Методи дослідження:

теоретичні - аналіз педагогічної, психологічної та методичної літератури; діагностичні та експериментальні методи - спостереження, аналіз і узагальнення наукового матеріалу і практичного досвіду, опитування, анкетування.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в розробці організаційно-педагогічних умов здійснення логопедичного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. Матеріали дослідження можуть бути використані вчителями інклюзивних класів, асистентами вчителя, вчителями-логопедами, вчителями-дефектологами, психологами в освітньому процесі, адміністраціями інклюзивних шкіл, а також батьками дітей, які мають особливі освітні потреби та мовленнєві порушення.

Теоретичні висновки та матеріали дослідження можуть бути використанні при проведенні курсів підвищення кваліфікації вчителів інклюзивних шкіл, для написання курсових та кваліфікаційних робіт.

Структура роботи Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 77 найменувань. Загальний обсяг роботи складає 68 сторінок, із них 60 сторінок основного тексту.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження на тему «Логопедичний супровід дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання» дозволили зробити наступні висновки:

1. Теоретичний аналіз загальної та спеціальної літератури з проблеми дослідження показав важливість і необхідність впровадження нових відносин в освітньому просторі з батьками та вчителями, з корекційними педагогами або, іншими словами, логопедичного супроводу у взаємодії з батьками, які мають дитину з ООП.

2. Вивчення стану мовленнєвого розвитку дітей з ООП показав наявність у них:

- дисграфії, дислексії у 60% дітей,
- дизартрії у 13% дітей,
- дизорфографії у 7% дітей,
- ехोलалічного мовлення у 13% дітей,
- порушення складової структури слова у 60% дітей,
- порушення фонематичних процесів у 66% дітей,
- порушення граматичної сторони мовлення у 93% дітей.

3. Дослідженням визначено, що логопедичний супровід дітей з особливими освітніми потребами – це комплексна робота вчителя-логопеда, психолога, педагогів і батьків, яка має бути тривалою, неперервною, послідовною, цілеспрямованою на успіх дитини в подоланні мовленнєвих порушень.

4. Вивчення особливостей взаємодії вчителя-логопеда з батьками, вчителями, дітьми, що відбувалося за допомогою спостереження, опитування, анкетування дало можливість зробити висновок, що стан логопедичного супроводу в школі не є досконалим, існує низка проблем, які мають бути вирішеними, а саме:

- недостатній рівень підготовки вчителів до роботи в інклюзивних класах;
- недостатній рівень логопедичних знань у батьків.

5. У результаті проведеного експериментального дослідження з'ясовано, що в учнів із ООП відмічаються відхилення у стані звуковимови, зв'язного мовлення, лексичного запасу. Виявлені труднощі у взаємодії дітей із батьками, що обумовлює непродуктивне їхнє виховання. Тому система логопедичного супроводу передбачає створення міцної взаємодії між спеціалістами (вчителем-логопедом, психологом, корекційним педагогом) та батьками задля подолання у дітей, насамперед, мовленнєвих порушень.

6. Дослідженням визначені наступні організаційно-педагогічні умови успішного логопедичного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання:

1) просвітницька робота з вчителями та вихователями, що проводиться вчителем-логопедом у формі консультацій, тренінгів, круглих столів, конференцій тощо;

2) просвітницька робота серед батьків дітей з особливими освітніми потребами в індивідуальній і груповій формах у вигляді лекцій, семінарів, тренінгів, сімейних свят, вечорів;

3) навчання батьків створенню вдома реабілітаційного середовища, а також гармонізація спілкування між батьками і дітьми, що сприятиме мовленнєво-комунікативному розвитку дітей і їхньої особистості

4) корекційний логопедичний супровід має відбуватися комплексно, систематично, враховуючи особливості мовленнєвого та психофізичного розвитку дитини.

Отже, мета кваліфікаційної роботи досягнута. Обрана тема потребує подальшого вивчення, зокрема методичних розробок щодо змісту логопедичного супроводу протягом усього навчання у школі дітей з особливими освітніми потребами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний тлумачний словник (1970-1980)
URL:<http://sum.in.ua/s/suprovodzhuvaty>
2. Арендарук А.О. Логопедичний супровід дітей з ТПМ в умовах інтегративного навчання, як психолого-педагогічна проблема. *Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Вип. 21. 2012. С. 3-6.
3. Берегова М. І. Дидактико-практична підготовка майбутніх корекційних педагогів до роботи в умовах освітнього інклюзивного простору : автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Київ, 2019. 36 с.
4. Берегова М.І. Підготовка майбутнього корекційного педагога до роботи в інклюзивному середовищі: формування професійних компетентностей. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського. Педагогічні науки*. № 3(2). 2018. С. 14-18.
5. Бондар В.І. Диференційоване навчання учнів з особливостями інтелектуального розвитку в інтегрованих класах як умова рівного доступу до якісної освіти: збірник наукових праць. *Теорія і практика навчання та виховання*. Серія 17. 2019. С. 3-7.
6. Василенко І.М. Вплив логопедичного супроводу сім'ї на розвиток дитини з інтелектуальними порушеннями в умовах інклюзивного навчання. *Молодий вчений*. 2020. № 8.1 (84.1). С. 16-18.
7. Выготский Л. С. Избр. психологические исследования. Москва, 1956. С. 450.
8. Выготский Л. С. История развития высших психических функций. Москва: Педагогика, Т. 6. 1983.
9. Голуб В.М. Формування комунікативно-мовленнєвих умінь у дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзивного навчання. *Збірник наук. праць Уманського державного педагогічного університету*. Вип. 1, 2021
URL:https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2021/1/22.pdf

10. Гудзь К.В. Готовність педагога до роботи в умовах інклюзивної освіти ЗНЗЗ. *Педагогічний часопис Волині: наук. журнал*. Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки. 2018. №1 (8). С. 128–133

11. Данілавічюте Е.А. Діти з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: наук.-метод. журн. Нац. акад. пед. наук України «*Особлива дитина: навчання і виховання*». № 3. 2018. С. 7-19.

12. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2012. 424 с.

13. Журавльова Л.С. Комплексна діагностика та корекція мовленнєвого розвитку молодших школярів із дизграфією: дис.... доктора пед. наук: 13.00.03. Київ, 2021. 706 с.

14. Загальна декларація ООН прав людини. Міжнародний документ від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_01515.

15. Інклюзивне навчання. Статистичні дані МОН. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani>

16. Калмикова Л. О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний та лінгвометодичний аспекти: навч. посіб. Київ: НМЦВО, 2003. 253 с.

17. Кисличенко В.А. Інтерактивна взаємодія логопеда з батьками у програмі логопедичного супроводу. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. Вип. 16 (1). 2020. С. 113-121.

18. Кисличенко В. А. Логопедичний супровід сім'ї в умовах груп корекції мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти: збірник наук. праць*. Вип. №7. 2016. URL: <https://aqce.com.ua/vypusk-7-t-1-t-2/kislichenko-va-logopedichnij-suprovid-simi-v-umovah-grup-korekcii-movlennja.html>

19. Кисличенко В.А. Логопедичний супровід сім'ї, в якій виховується дитина з порушенням мовлення: автореф. дис....кандидата пед. наук : 13.00.03; Київ, 2011. 24 с.

20. Кисличенко В. А., Конопляста С. Ю. Логопедичний супровід сім'ї, у якій виховується дитина з порушеннями мовлення: монографія. Миколаїв: Ліон. 2016. 218 с.

21. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. Київ: Самміт-книга, 2009. 272 с.

22. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю. Конвенція від 13 грудня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71

23. Конвенція про права дитини. Міжнародний документ від 20 листопада 1989 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021

24. Конопляста С.Ю. Логопедичний супровід сім'ї, в якій виховується дитина з порушенням мовлення. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* 2011. Вип. 17. С. 105-107.

25. Конопляста С.Ю. Ринологія від А до Я. Київ: Книга-плюс. 2021. 336 с.

26. Конопляста С.Ю., Кисличенко В.А. Логопедичний супровід сім'ї , в якій виховується дитина з порушенням мовлення. *Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* Вип.17. 2011. С.105-107.

27. Конопляста С. Ю, Сак Т. В. Логопсихологія : навч. посіб. / за ред. М. К. Шеремет. Київ : Знання, 2010. 293 с.

28. Конопляста С.Ю., Синиця А.О. Сучасний стан логопедичного супроводу дітей раннього віку з церебральним паралічем та їх батьків як запоруки успішної соціалізації. *Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* Вип. 37. 2019. С. 63-70.

29. Концепція НУШ. 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

30. Концепція розвитку інклюзивного навчання. Наказ МОН від 01.10.2010. № 912. URL:<https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya>

31. Корекційно-розвивальна робота як складова інклюзивного навчання Інститут післядипломної педагогічної освіти КУБГ. Тема 6. 2016. URL: <https://www.slideshare.net/ippo-kubg/6-66049624>

32. Леонтьев А. А. Деятельность и общение. Вопросы психологии. Москва: Смысл, 1979. № 1. С. 121–132.

33. Лещенко Г. П., Іванова Л. І. Комунікативні завдання на уроках мови. 4 клас Київ: Шк. світ, 2009. 128 с.

34. Мартиненко І.В. Особливості комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку із системним порушенням мовлення: монографія. Київ: ДІА, 2016. 304 с.

35. Мартиненко І.В. Психологічні засади формування комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення: автореф. дис.....докт. псих. наук : 19.00.04. Київ 2017. 40 с.

36. Мартиненко І. В., Базима Н. В., Качуровська О. Б., Коломієць Ю. В. Особливості психолого-педагогічного супроводу дитини з труднощами в навчанні в інклюзивному освітньому просторі. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* Вип. 36. 2018. С. 68-72.

37. Мартинчук О.В. Інклюзивне навчання дітей з особливими потребами в загальноосвітньому просторі. *Теорія та методика навчання та виховання.* Вип. 29. 2011. С. 88-93.

38. Мартинчук О.В. Сутність поняття та зміст професійної компетентності фахівців у сфері інклюзивного навчання дітей з тяжкими порушеннями мовлення. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* Вип. 28. 2014. С. 130-136.

39. Методика Юркевича В.С. URL:<https://studfile.net/preview/5186358/page:23/>

40. Мороз Л.В., Стахова Л.Л., Кравченко І.В. Логопедичний супровід як складова комплексного супроводу дітей із порушенням психофізичного розвитку. *Пед. науки: теорія, історія, інноваційні технології*: наук. журнал / МОН України, Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. № 8 (92). 2019. С. 401–411.

41. Населення України. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

42. Національна доктрина розвитку освіти у XXI ст від 7 квітня 2002 року № 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>

43. Обухівська А. Г., Ілляшенко Т. Д., Жук Т. В., Каменчук Т. Д., Якимчук Г. В.. Психолого-педагогічні засади технологій супроводу дітей з особливими освітніми потребами у процесі їх соціальної інтеграції: колективна монографія. Київ: Ніка-Центр, 2020. 112 с.

44. Піменова К.О. Психолого-медико-педагогічний супровід дітей з ТПМ при інклюзивній формі навчання. *Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Вип. 26. 2014. С. 175-179.

45. Пінчук Ю.В. Готовність майбутнього вчителя-логопеда до професійної діяльності. *Теорія і практика сучасної логопедії*: збірник наукових праць інституту спеціальної педагогіки АПН України. Випуск 2. 2005. 157 с.

46. Положення про інклюзивно-ресурсний центр: затвердження Положення : постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 р. № 545. Кабінет Міністрів України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/545-2017-%D0%BF>

47. Положення про логопедичні пункти системи освіти: затвердження Положення: наказ Міністерства освіти України від 13.05.1993 р. № 135. Міністерство освіти України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z0059->

48. Положення «Про спеціальну школу та навчально-реабілітаційний центр» URL : http://skvirarmk.at.ua/spec_osvita/log/normativni_dokumenti.pdf

49. Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах : постанова Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 р. № 872. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/872-2011- %D0%BF](https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/872-2011-%D0%BF)

50. Притулик Н.В. Формування умінь українського комунікативного мовлення першокласників в умовах російсько-української двомовності. *Журнал «Початкова школа»*. Київ. 2004. № 6. С. 12-15.

51. Приходько Ю. Ю., Юрченко І. В. Психологічний словник-довідник : навч. посіб./Ю. Ю. Приходько. Київ: Каравела, 2012. 328 с.

52. Про доступність дітей з особливими потребами до опорних навчальних закладів: лист Міністерства освіти і науки України від 09.06.2016 р. №1/9-293. URL : <https://base.kristti.com.ua/?p=542>

53. Про освіту: Закон України від 05.09.2017р. №2145-VIII. Ст. 20. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

54. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2002р. №2402-III. Редакція від 31.03.2023р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

55. Прохоренко Л.І., Бабяк О.О., Засенко В.В., Ярмола Н.А. Учні початкових класів із особливими освітніми потребами: Навчання та супровід: навч-метод. посіб. Харків: Ранок, 2020. 160 с.

56. Прядко Л.О. Врахування специфіки порушень розвитку учнів з особливими освітніми потребами у реалізації інклюзивного навчання. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Вип. 45. 2015. С. 368-372.

57. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Колупаєвої А.А. Київ: Літопис –XX, 2010. 363 с.

58. Реформа освіти і науки. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-osviti>

59. Рібцун Ю. В. Співпраця вчителя-логопеда з батьками: молодша логопедична група для дітей із ЗНМ. *Дефектологія. Особлива дитина : навчання та виховання*. № 1. 2011. с. 33–37.

60. Рібцун Ю.В. Учні початкових класів із важкими порушеннями мовлення: навчання та розвиток: навч.- метод. посіб. Львів: Світ, 2020. 264 с.

61. Русіна К.В. Моделювання інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами: порушення мовлення. Полтава: ПОІППО, 2020. 57 с.

62. Савінова Н.В., Берегова М.І. Культура мовлення як складова деонтологічної культури корекційного педагога у системі інклюзивної освіти. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. Вип. 5(1). 2015. С. 292-302.

63. Савчук З. С. Психологічні особливості розвитку духовної культури педагогічних працівників в інклюзивному середовищі. *Освіта дітей з особливими потребами: від інституалізації до інклюзії*: збірник тез доповідей / Засенко В. В. Вінниця : ТОВ Планер, 2016. С. 303 – 305.

64. Саламанська Декларація про принципи, політику та практичну діяльність у галузі освіти осіб з особливими освітніми потребами та рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами. Ст. 2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text

65. Словник. Портал української мови та культури URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%81%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4>

66. Соловйова Т.Г. Соціально-педагогічна робота з батьками, що виховують дітей з особливими потребами: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ПП Тандем, 2008. 53 с.

67. Соловйова Т.Г. Соціально-педагогічні засади роботи з батьками дітей з особливими потребами: автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2009. 22 с.

68. Софій Н.З. Особливості викладання в інклюзивному навчальному середовищі: практика спільного викладання. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. Вип. 10. 2015. С. 173-177.

69. Тарасун В. В. Основи теорії і практики логодидактики: підручн. для вищих навчальних закладів. Київ: Каравела, 2017. 316 с.

70. Тест-опитувальник за методикою Століна В.В. «Батьківське ставлення» https://stud.com.ua/17606/psihologiya/test_opituvalnik_batkivskogo_

71. Ткачук О.С. Формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів початкових класів. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: серія педагогічні науки*. № 1(303). Т. 2. 2016. С. 65-69.

72. Цимбал-Слатвінська С.В. Порівняльний аналіз змісту діяльності логопеда з діяльністю суміжних фахівців: *International Academy Journal Web of Scholar*. URL:https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/31082019/6657

73. Шеремет М.К. Логопедія: підручник / Шеремет М. К. 5-е вид. Київ: Слово, 2018. 856 с.

74. Шульженко Д.І. Особливості інклюзивної форми освіти учнів із затримкою психічного розвитку. *Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2013. Вип. 23. С. 415-420.

75. Шульженко Д.І. Інноваційні підходи до удосконалення змісту курсу «Спеціальні методики дошкільного виховання». *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Вип. 17. 2011. С. 288-293.

76. Якушенко Л. М. Актуальні проблеми соціального захисту людей з інвалідністю. *Аналітична записка національного інститут стратегічних досліджень. Серія «Соціальна політика»*. 2019. № 3. С. 1-5.

77. Ярмола Н.А. Індивідуальна освітня траєкторія дитини з порушеннями інтелектуального розвитку: практичні кроки. *Наук.-метод. збірник*. Вип. 14. Київ, 2018. С. 195-200.